

FiKiR

FİKİR

#okumakiyidir

İletişim

Sultantepe Mh.,
Cumhuriyet Cd.,
No: 39/1, Fıstıkağacı
İş Merkezi
Üsküdar/İstanbul
editor@fikirktp.com
noktayayin.com

Balkanlarda

Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı

Editörler: Mehmet Hacısalıhoğlu, Levent Kayapınar,
Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit

Yayın No: 8
Tarih Dizisi: 1
ISBN: 978-625-94311-7-8
Sertifika No: 53575
1. Basım, Mart 2024

Yayın Yönetmeni: Yusuf Temizcan
Yayına Hazırlayan: Mervenur Koçak
Musahhah: Mehmet Erturan
Tasarım: Seyfullah Bayram

© Fikir Kitap

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Kitapyurdu Doğrudan Dağıtım,
Yenişosna Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad.
No: 43 Bahçelievler/İstanbul
kdd.kitapyurdu.com (Sertifika no: 40675)

Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı

Editörler

Mehmet Hacısalihoglu, Levent Kayapınar,
Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit

FiKİR

İçindekiler

Takdim	vii
Önsöz	ix
Giriş	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
ANTİK DÖNEM ve ORTA ÇAĞ DÖNEMİ	
TARİH KAYNAKLARI ve TARİHÇİLERİ	11
Eski Çağ Tarihyazımında Balkanlar	13
<i>Mustafa Hamdi Sayar</i>	
Bizans Metinlerine Göre “Komşu” Kabileler ve Halklar	35
<i>Maria Vasilikiotou</i>	
Selçuklu Dönemi Bizans Kaynaklarında Türkler ve Balkanlar	59
<i>Yusuf Ayönü, Umut Başat</i>	
Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Balkanlara Yerleşen Türkler	93
<i>Levent Kayapınar</i>	

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ TARİH KAYNAKLARI ve TARİHÇİLERİ 161

XVI. Yüzyılda Osmanlı Kaynaklarında Balkanlar 163

Ayşe Kayapınar

Osmanlı Macaristan'ı: Osmanlı Anlatı Kaynaklarında
Macar İlleri (1526-1716) 183

Özgür Kolçak

Evlıya Çelebi'nin Anlatımında Balkanlar:
İlk Rumeli Seyahati 229

Bahadır Bakkaloğlu

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kaynaklarında Balkan Coğrafyası 249

Özlem Başarır

Yakın Çağ Osmanlı Tarihi (Islahatlar ve Buhranlar Dönemi) Kaynakları 279

Mehmet Ali Beyhan

Balkan Tarihyazımında Tartışmalı Bir Mesele: Osmanlı Devleti'ni
93 Harbi'ne Kim Soktu? 329

Kasım Hızlı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKANLARDA İKTİDAR ve TARİH 353

Balkanlarda İktidar ve Tarih: Resmi Tarih Tezlerinin Oluşumu
ve Tarih Ders Kitapları 355

Mehmet Hacısalihoğlu & Neriman Ersoy Hacısalihoğlu

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLAŞMA ve ULUS-DEVLET DÖNEMİ

TARİH KAYNAKLARI ve TARİHÇİLERİ

	427
Uzun 19. Yüzyıl Boyunca Sırbistan'da Tarih Kaynakları ve Tarihçiler/Tarihçilik	429
<i>Ognjen Krešić</i>	429
Sırpalarda İktidar ve Tarih: 1990 sonrası Tarihyazımı	459
<i>Sevba Abdula</i>	459
Uzun 19. Yüzyıl Bulgar Tarihyazımı ve Kaynakları	499
<i>Milena Petkova</i>	499
Bulgaristan'da Tarih Kaynakları, Tarihçiler ve Tarihçilik (20. Yüzyıl)	519
<i>Todor Popnadelev</i>	519
Bosna Hersek Tarihi Çalışmaları Kaynakları (1790-1918)	557
<i>Hana Younis & Sedad Bešlija</i>	
Bosna-Hersek'in Modern Tarihyazımına Kısa Bir Bakış	581
<i>Amir Duranović</i>	
Yazarlar Hakkında	597

Takdim

Millet ve medeniyetlerin halihazırdaki hususiyetlerini siyasi, iktisadi ve içtimai yönleriyle vazih bir manzarada görünür kılmak ve buradan hareketle geleceğe dair ussal tasavvurlarda bulunmak için geçmişin mümkün olduğunca detaylı, etraflı ve net bir şekilde tetkik edilmesi gerekir. Bu tetkik, tarih biliminin ihtiva ettiği kaynaklar ve araştırma metotlarıyla icra edilir.

Bu meşakkatli süreçte tarihçi ve araştırmacılar ulaştıkları me hazlar nispetinde çalışmalarını sürdürür ve geçmişe, deyim yerindeyse, enerjisi hiç bitmeyen güçlü bir projektörle ışık tutar. Bu ışığın tenvir ettiği sınırlar yeni kaynaklar, yeni yöntemler ve yeni bulgularla bugüne doğru büyür, genişler ve bize kendimizle ilgili fikir verir, bizi aydınlatır. Burada, hiç şüphe yok ki, başrolü tarih ve tarih-yazımı üstlenir.

Güçlü bir kültürel ve coğrafi yakınlıkla inşa edilen müşterek bir tarih ve medeniyet geçmişini paylaştığımız Balkanlara yönelik tarih ve tarihyazıcılığı meselesi, ülkemiz için önem ve öncelik arz eden konular arasında yer almaktadır. Zira bu önemli havzayı merkeze alan ilmi çalışmaların her biri, bir yandan var olan literatürün zenginleştirilmesi ve dolayısıyla daha geniş bir bilimsel alanın teşkil edilmesine, diğer yandan ise tarih ve tarihyazıcılığının dönüşüm ve serencamının daha bütünlüklü bir perspektiften değerlendirilmesine vesile olmaktadır. Tüm bunlar, ülkemizin de ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu Balkanlara yönelik bilgi ve farkındalığımızı artıran, daha da ötesi kimliğimizi tebarüz ettiren önemli çalışmalar, kritik merhaleler olarak addedilmektedir.

Soydaş ve akraba topluluklarımızla ekonomik, sosyal ve kültürel münasebetlerimizin geliştirilmesine matuf çalışmalar yapan ve bu minvaldeki akademik ve bilimsel çalışmaları teşvik edip destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), söz konusu faaliyetleri büyük bir ciddiyet ve itinayla sürdürmektedir. Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı isimli bu mühim esere Başkanlığı'mızca verilen destek de bu şuur mihverinde telakki edilmelidir. Balkanlardaki tarihi kaynakları, tarihçiliği ve tarihyazımını Eski Yunan ve Roma döneminden günümüze uzanan son derece geniş bir vetirede rasyonel bir perspektifle ele alan bu kitap, hem muhtevası hem müellifleri itibariyle önem taşımaktadır.

Titiz bir çalışmanın ürünü olan bu kıymetli eserin husule gelmesinde emeği geçen herkesi tebrik eder, kitabın alana ilişkin çalışmalar gerçekleştiren kişi ve kurumlar için önemli bir başvuru kaynağı olmasını dilerim.

Abdullah Eren

YTB Başkanı

Önsöz

İnsanlığın tarihsel birikiminin kaynağını teşkil eden maddi ve manevi unsurlar dünya ve medeniyetler tarihi yazımı bakımından ilmi yetkinlikle ele alınmalıdır. İلمي Etüdüler Derneği'nde (İLEM) yürütölen ihtisas çalışmaları bünyesindeki Tarih Çalışmaları Merkezinde gerçekleştirilen dersler, okumalar, atölyeler, yuvarlak masa toplantıları, paneller ve çalıştaylarla amaçlanan, bunun ortaya konulması, ilmi çalışmaların ve üretkenliğini artırılmasıdır. Bu maksatla 2020 yılında "Tarihin Geleceğine Dair" dizi semineri gerçekleştirilmiştir. Bu dizi seminer ile çağdaş dönemde ana medeniyet havzalarında tarih ilmindeki gelişmeleri, derinleşmeleri, dönüşümleri, genişlemeleri veya farklılaşmaları idrak etmek, tarihin metafiziğini ve anlamını merkeze alarak modern değişme ve gelişmeler ışığında postmodern tarihyazımını ve tarihin geleceğini derinlikli bir şekilde tetkik etmek hedeflenmiştir. Seminerler esnasında şu fark edilmiştir ki çağdaş dönem, geçmişin birikiminden bağımsız anlaşılabilir ve şayet geleceğe yönelik yeni bir inşa süreci işletilmek isteniyorsa geçmişin birikimi ortaya serilmeden bu gerçekleştirilemez. Diğer bir ifadeyle kadim medeniyet havzalarındaki milletlerin şimdiki durumlarının anlaşılması için yakın geçmişlerinin yanı sıra tarihsel köklerine de yönelmek gerekmektedir. Bunun, Batı merkezli tarih teorilerinin bakış açısıyla açıklanamayacağı izahtan varestedir. İşte "Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik (MHTT)" projesinin başlatılma sebeplerinden birisi budur.

Bu hususta insanlığın Hicaz'dan Bilad-ı Şam'a, Irak-ı Acem'den Horasan'a, Mağrib'den Endülü's'e, Sind'den Hind'e, Maveraünnehir'den Türkistan'a, Anadolu'dan

Rumeli'ye pek çok havza üzerinde tarih içerisinde kurduğu muhtelif medeniyetlerin veya bu medeniyet havzaları üzerinde hüküm süren pek çok hanedanlığın gerek kendisinin gerek havzanın gerekse insanlık tarihinin yazımına farklı yönlerden sunduğu önemli katkılarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çabalar çerçevesinde ortaya çıkan kaynaklar, dönem üzerine çalışan araştırmacılar tarafından bilinmekle birlikte bu havzalara dair çalışma yapmak isteyen ilim insanları tarafından, özellikle alana yeni giren genç tarihçiler ve araştırmacılar için bütünlüklü ve etraflı bir şekilde bilinmemektedir.

Bu durumu dikkate alan MHTT'nin odağında ve hedefinde şu üç husus vardır: İlk olarak, ana medeniyet havzalarında kaleme alınan tarih kaynaklarının kendi dönemi ve sonrası için nasıl bir konum teşkil ettiğinin tartışılmasının yanı sıra metodolojik hususiyetleri ile tanıtılması ve geçmişinden günümüze havzada biriken tarih kaynaklarının ve onları ortaya çıkaran tarihçilerin bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu sayede özellikle İslam medeniyet havzalarının tarihçilik hafızasının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır. İkinci olarak, ele alınan havzalarda tarihyazıcılığının ne tür süreçlerden geçerek şekillendiğini ortaya çıkarma gayesi bulunmaktadır. Üçüncü olarak ise ele alınan ana medeniyet havzalarında çağdaş dönemde tarih ilmindeki gelişmeleri, derinleşmeleri, dönüşümleri, genişlemeleri veya farklılaşmaları idrak etmek, tarihin anlamını merkeze alarak modern değişme ve gelişmeler ışığında tarihyazımını ve tarihin geleceğini derinlikli bir şekilde tetkik etmek hedeflenmektedir.

Fark edileceği üzere bu proje ile hedeflenen, temelde ana medeniyet havzalarında kaleme alınan tarih kaynaklarının teknik hususiyetleri ile tanıtılması ve geçmişinden günümüze bu havzada biriken tarih kaynaklarının bütünlüklü bir şekilde gösterilmesi ve ele alınan havzada şekillenen tarihyazıcılığının serencamını ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda 2020 yılında İran ve Mısır havzası, 2021'de "Memlûk Entelektüel Tarihi" çalışmaları gerçekleştirilmiş, 2022 yılında "Uluslararası Balkan Sempozyumu: Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik III" düzenlenmiştir. Bu projenin ilk kitapları *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Hint Alt Kitası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Memlûk Entelektüel Tarihine Giriş I: Literatür Değerlendirmesi ve Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Mehmed Ali Paşa Dönemine* adıyla yayımlanmıştır. Halihazırda da Endülüs, Mağrib, Maveraünnehir, Bilad-ı Şam, Dicle-Fırat, Arabistan ve Anadolu havzaları üzerinde çalışmaya devam edilmektedir.

Elinizde bulunan bu kitap “Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik” projesinin üçüncüsü olan Uluslararası Balkan Sempozyumu’nda sunulmuş metinlerin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir. Bu kitabın temel amacı Eski Yunan ve Roma döneminden günümüze kadar hanedan ya da devletleri takip ederek Balkanlara yönelik öne çıkan tarihi kaynakları ve tarihçileri irdeleyerek “tarihi kaynaklar” açısından Balkanların bütünlüklü bir resmini ortaya çıkarmaktır. Bu kitap, bölgeye yönelik çalışma yapacak araştırmacılara tarihi kaynaklara kolayca ulaşmayı sağlayarak; dönemler arasında tarihi kaynakların, dinamiklerin, perspektiflerin, izleklerin, tarihçilerin ortaklaşan ve farklılaşan temel yapılarının daha kolay açıklanması, irtibatlandırılması, neden-sonuç ilişkisinin kurulması fırsatını sunacaktır. Bu bağlamda kitap; Eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklular, Osmanlılar ve ulus devlet dönemlerini içermektedir. Bu uzun süreç ele alınırken Balkanlara yönelik kaynakların “iç ve dış kaynaklar” olarak ikiye ayrılması mümkündür. Burada yoğunluklu olarak mevcut dönemin iç kaynakları merkeze alınmıştır.

Fark edileceği üzere bu kitabın bir odağı tarihçiler ve tarih kaynaklarıdır. Zira kaynak konusu tarih disiplininin asli unsurlarından birisidir. Tarihçiler erişebildikleri kaynaklar nispetince geçmişe dayalı bilgiyi ele almış, bu sayede hem meslektaşlarının hem de diğer insanların yani kamuoyunun hizmetine sunmuşlardır. Bu kitap, ülkemizde Balkanların muhtelif dönemleri ve hanedanlıkları üzerinde çalışmalar yapan tarihçilerin, hangi kaynakları kullandıklarını ve bu kaynakları kullanarak Balkanlara ve geçirdiği dönemlere dair ne gibi bilgilere ulaştıklarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu sayede Balkanlara dair en önemli konulardan birisi olan kaynak konusu detaylı bir şekilde tartışma zemini bulmuş olacaktır.

Kitabın diğer odağı ise Balkanlar tarihyazımıdır. Bu bağlamda çalışmada; Balkanlar tarihyazıcılığının doğuşu ve gelişimi, ulus devletin ve milliyetçiliğin inşasında tarihin kullanımı, ulus devlet sonrası tarihe yaklaşımlar, mümkün olduğunca güncel tarihyazım yaklaşımları ve tartışmaları gibi konular bütünlüklü bir şekilde ele alınmaktadır. Bu konularda Balkanlar üzerine çalışan ülkemizdeki akademisyenlerin yanı sıra özellikle Balkan coğrafyasından akademisyenlerin metinlerinin katkısı, kitabı daha özel bir konuma taşımaktadır.

Başta bölüm yazarı hocalarımız olmak üzere bu eserin vücuda gelmesine katkı veren Tarih Çalışmaları Merkezi üyelerine minnettarız. Ayrıca ülkemizde Balkanlar üzerine önemli ve kalıcı çalışmalar yürüten Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığına (YTB) kıymetli desteklerinden dolayı müteşekkirimiz.

Dahası, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi'ne (BALKAR), Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne, İstanbul Üniversitesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'ne, Balkan Studies Foundation'dan (Fettah Efendi Derneği) Dr. Sevba Abdula'ya, Saraybosna Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi'nden Dr. Sedad Bešlija'ya, Marmara Üniversitesi'nden Esra Bembeyaz'a, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nden Meryema İmamovic'e ve İstanbul Üniversitesi'nden Sümeyye Cinisli'ye çeşitli düzeylerde sundukları katkılardan dolayı teşekkür ediyoruz. Bu kitabın ülkemizde hem Balkanlar tarih ve tarihçiliğine dayalı tartışmaları zenginleştirmesini hem tarihin önemli meselelerinden birisi olan kaynak ve yazım hususunu tarihçi perspektifi ile ele alma imkanını oluşturmasını ümit ediyoruz.

Mehmet Hacısalihoglu, Levent Kayapınar,
Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit

Ocak 2024, İstanbul

Giriş

Tarih kaynakları ve tarihyazımı bakımından Balkanların çok özel ve dünyanın diğer bölgelerine kıyasla imtiyazlı bir konumu vardır. Dünya tarihinin önemli tarihçileri, coğrafyacıları, felsefecileri Balkan coğrafyasının bir parçasını oluşturan Antik Yunan şehirlerinde yetişmiştir. Antik Yunan kaynakları ve tarihçileri yalnızca Balkan tarihine değil aynı zamanda dünya tarihine de önemli katkılar vermiştir. Antik Yunan'dan beri Balkan coğrafyası Anadolu ve Karadeniz havzası, Kuzey Afrika ve Güney İtalya ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki daha sonra takip eden Roma/Doğu Roma ve Osmanlı imparatorlukları döneminde de devam edecektir.

Nitekim bir Trak yerleşimi olan Byzantion'un (Bizans) Roma İmparatoru Konstantin tarafından MS 330'da imparatorluğun başkenti yapılması ile artık Konstantinoupolis/Konstantiniyye olarak anılan şehir hem Balkan hem Anadolu coğrafyalarına hükmeden siyasi ve kültürel merkez haline gelmiştir. Roma'nın ikiye bölünmesiyle artık Latince yerine Yunancanın imparatorluk dili olarak kullanıldığı, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti olarak dünyanın en önemli şehri olma özelliğini devam ettirmiştir. Balkanlar, Bizans döneminde de tarih kaynakları ve tarihçiler bakımından dünyanın en mübit coğrafyalarının başında gelmiştir.

14. yüzyıldan başlayarak 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altına giren Balkan coğrafyası daha önceki dönemlerde

olduğu gibi bu dönemde de tarih kaynakları bakımından dünyanın en şanslı bölgelerinden biri olmuştur. İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nde bulunan 90 milyondan fazla belge ve yüz binlerce kayıt defterinin önemli bir kısmı Osmanlı dönemi Balkan tarihinin kaynaklarını oluşturmaktadır.¹ Osmanlı imparatorluk kurumlarının ürettiği bu resmi dokümanlar yanında tarihçiler ve onların kaleme aldığı kronikler ve diğer eserler de bölgenin tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Balkanların, tarih kaynakları ve tarihçilik bakımından sahip olduğu bu imtiyazlı konum, modern dönemde devam etmeyecektir ve artık Batı dünyası (Orta ve Batı Avrupa, Kuzey Amerika) diğer alanlarda olduğu gibi tarihçilik alanında da 18. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte öncü bir konuma yükselecektir.

Osmanlı arşiv kaynakları 19. yüzyıl Balkan tarihi açısından da göreceli olarak çok büyük bir kaynak zenginliği sunmaktadır. Bununla birlikte Balkanlarda başlayan uluslaşma sürecinde bu kaynakların sunduğu zenginlik ve imtiyazın farkına varılamamış veya kasıtlı olarak bunlar yok sayılmıştır. Osmanlı yönetimi altında bütünüyle asimile olmadan varlığını koruyabilmiş çok sayıda etnik grup uluslaşma sürecine girdikten sonra bu süreci temellendirecek tarih kaynakları ve tarihyazımına ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tarihçilik, geçmişi anlamaya çalışmak değil, gelişmekte olan ulusal hareketi meşrulaştırmak, kitleleri mobilize etmek, bir ulus-kimlik inşa etmek için araç olarak görülmüştür.² Hatta bu amaca yönelik olarak tarih kaynakları üretimi de yapılmış ve geçmişe yönelik çok sayıda tarihi efsane (tarih kaynağı, halk türküsü vs.) bu dönemde üretilmiştir.³ Tarihin bu şekilde "Balkan Reconquista" (Türklerin Balkanlardan sü-

1 Bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "Osmanische Quellen zur Balkangeschichte. Eine Übersicht über die Bestände des Zentralarchivs in Istanbul und weiterer osmanischer Archive", *Südosteuropa von der vormodernen Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, ed. Konrad Clewing, Oliver Jens Schmitt (München: R. Oldenbourg Verlag, 2005), ss. 35-85.

2 Miroslav Hroch, "Is There a Southeast European Type of Nation-Formation?", *Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire, Vol I: National Movements and Representations*, ed. Dimitris Stamatopoulos (İstanbul: The Isis Press, 2015), ss. 13-28.

3 Örnek olarak Bulgar Papaz Metodi Draginov'un kroniği hakkındaki tartışmalar için bkz. Machiel Kiel, "Razprostranenie na Islyama v Bilgarskoto Selo prez Osmanskata Epoha (XV-XVIII v.)", *Myusyulmanskata Kultura po Bilgarskite Zemi. Izsledvaniya*, yay. Rositsa Gradeva ve Svetlana Ivanova (Sofya: IMIR, 1998), ss. 56-126; Ayşe Kayapınar, "Bulgar Tarihçilerinin Komploteorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığa Etkileri", *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, ed. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ve Mehmet Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012), ss. 112-113.

rülmesi)⁴ için araçsallaştırılması, dönemin Avrupalı büyük güçleri tarafından da -kendi içlerinde gelişen bilimsel tarihçilik eğilimine tezat oluşturur şekilde- desteklenmiştir. Bu güçler, emperyal mücadelelerinde günümüz deyiimiyle bir çeşit “Proxy” olarak gördükleri (veya görmek istedikleri) Balkan topluluklarının bilimsel tarihçilik yerine siyasete hizmet eden araç tarihçiliğini desteklemişlerdir.⁵

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Balkanların uluslaşma sürecinde yaşadığı siyasi çatışmalar, rejim değişiklikleri, iç krizler ve kimlik çatışmaları bölgede tarihe ve tarihçiliğe yönelik ilişkiyi de derinden etkilemiştir. Uluslaşma sürecinde olduğu gibi 20. yüzyılda da tarih ve tarihçilik, siyasi rejimlerin ve iktidarların veya farklı siyasi hareketlerin aracı olma özelliğini devam ettirmiştir. Öyle ki 20. yüzyılın sonlarında Sosyalist rejimlerin yıkılması ve Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanan çatışmalarda kullanılan argümanlardan en önemlisi -Bulgaristan'da 1984-1989 döneminde Türklere karşı uygulanan zorla asimilasyon ve etnik temizlik politikalarında ve Bosna-Hersek'te 1995 Srebrenica soykırımında kullanılan “zorla Türkleştirme” mitinin kullanılmasında da görüleceği gibi- tarih olmuştur.

“Balkanlar tüketebileceğinden fazla tarih üretiyor.” sözünü haklı çıkaran 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihçiliği, her şeyden önce siyasi paylaşım mücadelelerinin, kimlik politikalarının, asimile etme arzusunun veya asimile olmama mücadelesinin ana aracı olarak görülmüştür.⁶ Bilimsel (yani geçmiş olduğu gibi anlamayı ve açıklamayı amaçlayan) tarihçilik de belli bir düzeyde varlık gösterebilmişse de her zaman azınlıkta kalmıştır. Eğer bilimsel tarihçilik Balkanlarda egemen olmuş olsaydı her bir Balkan ülkesinde Yeni Çağ ve Yakın Çağ tarihi uzmanlarının tamamının Osmanlı kaynaklarını kullanabilir yetkinlikte olması gerekirdi. Çünkü en geç 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Yunan, Bulgar, Arnavut, Sırp, Makedon vs. tarihinin kaynakları Osmanlı resmi belge ve kayıt defterleridir. Günümüzde bile Balkanlarda pek çok dönem tarihçisi, birinci el ve çok zengin Osmanlı kaynaklarını kullanmak yerine şehir tarihlerini, birkaç Avrupalı seyyahın

4 William H. Holt, *The Balkan Reconquista and Turkey's Forgotten Refugee Crisis* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2019).

5 Balkan uluslarının ulusal bağımsızlık mücadeleleri döneminde Avrupa ülkelerinde Türklere karşı savaşı kışkırtan ve mücadeleye davet eden büyük bir külliyat oluşmuştur. Örnek olarak Yunan bağımsızlık savaşı döneminde ortaya çıkan Filhelenler (Helen Dostları) hareketi görülebilir. Martin Vöhler, Stella Alekou and Miltos Pechlivanos, ed., *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement* (Berlin: De Gruyter, 2021).

6 Mehmet Hacısalihoglu, “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı”, *Doğu-Batı* 22/89 (Mayıs, Haziran, Temmuz, 2019), ss. 47-74.

yazdığı ve tahmini bilgilerden oluşan seyahat raporlarına dayanarak yazmaya çalışmaktadır. Latincesiz Roma tarihi, Yunancasız Bizans tarihi yazılamayacağı gibi Osmanlıcasız da Yeni Çağ ve Yakın Çağ Balkan tarihinin yazılamayacağını bugün bile Balkan tarihçiliği kabullenmiş değildir. Bu nedenle modern Balkan tarihçiliği genel dünya tarihçiliğinde saygın bir konum edinmemiştir.

Böylelikle Antik dönemde, Bizans döneminde ve Osmanlı döneminde tarih kaynakları ve tarihçilik bakımından merkezi bir konuma sahip olan Balkanlar, modern dönemde “barut fıçısı” tarihçiliğinin ana istasyonu haline gelmiş ve dünyadaki öncü konumunu kaybetmiştir.

Balkanlarda tarih kaynakları ve tarihçilikle ilgili çok sayıda inceleme mevcuttur.⁷ Balkan tarihinin kaynaklarını ve tarihçilerini Antik dönemden günümüze kadar ele almayı amaçlayan bu eserde tarihinin her dönemine veya her bölgeye eşit ve dengeli bir şekilde yer verildiğini söyleyemeyiz. Her derleme eserde olduğu gibi bu eserde de başlangıçta planlanan konuların her biri için yazar bulunamamış veya bulunan yazarların her birinden zamanında yazı toplanamamış ve sonuçta toplanabilen yazılar bir araya getirilmiştir. Bununla birlikte her dönemle ilgili belli başlı tarihçiler ve tarihyazımı konularına yer vermeye çalışılmıştır. Farklı ülkelerden farklı tarihyazımı geleneğinde yetişmiş tarihçilerin katkılarıyla meydana gelen bu eserde 17 makale yer almaktadır.

Mehmet Hacısalihoğlu ve Neriman Ersoy Hacısalihoğlu tarafından kaleme alınan “Balkanlarda İktidar ve Tarih Resmi Tarih Tezlerinin Oluşumu ve Tarih Ders Kitapları” başlıklı makale, esere bir giriş niteliğinde olup Balkan uluslarının milli tarih tezlerinin nasıl oluştuğunu ve bu tezlerin güncel tarih ders kitaplarına nasıl yansıdığını ele almaktadır. Makalede sırasıyla Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Sırbistan, Hırvatistan, Makedon ve Boşnak milli/resmi tarih tezlerinin oluşumu ve tarih ders kitapları ile ilgili gelişmeler değerlendirilmektedir.

Eserde yer alan diğer makaleler üç ana başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan ilki “Antik Dönem ve Orta Çağ Dönemi Balkan Tarihinin Kaynakları ve Tarihçileri”ni inceleyen dört makale içermektedir.

7 Örnek olarak bkz. Fikret Adanir ve Suraiya Faroqhi, ed., *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* (Leiden: Brill, 2002); Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford: Oxford University Press, 1997); K. E. Fleming, “Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography”, *The American Historical Review*, 105/4 (October 2000), ss. 1218-1233; John R. Lampe ve Constantin Iordachi, ed., *Battling over the Balkans: Historiographical Questions and Controversies* (Budapeşte: Central European University Press, 2020).

Mustafa Hamdi Sayar, “Balkan Coğrafyasına Yönelik Tarihi Kaynaklar ve Tarihçiler: Eski Çağ ve Geç Antik Devir (MÖ V-MS VI. yüzyıllar)” başlıklı makalesinde Eski Çağ Grekçesiyle (Herodot, Thukydides, Ksenophon, Polybios, Diodoros, Cassius Dio) ve Eski Çağ Latincesiyle (Titus Livius, Velleius Paterculus, Tacitus, Cicero, Suetonius, Ammianus Marcellinus) tarihi olayları ve kişileri anlatan yazarların eserlerini tarihi kaynak ve tarihyazını yönünden değerlendirmektedir.

Maria Vasilikiotou, “Bizans Metinlerine Göre ‘Komşu’ Kabileler ve Halklar” başlıklı makalesinde 6. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Bizans tarihi kaynaklarını ve tarihçilerini tartışmaktadır. Makalede ilk önce Bizans edebiyatı hakkında yapılan ilmi çalışmalar (Krumbacher’ın *Bizans Edebiyatı Tarihi* başlıklı eseri gibi) tanıtılmakta, ardından Bizans edebiyatında biz ve öteki imajı üzerinde durulmaktadır. Daha sonra ise asıl konu olan Bizanslı tarihçiler ve eserleri (Malalas, Prokopios, Menandros, Pissidis, Omologitis, Skylitzis) ele alınmakta ve bu eserlerdeki yabancı imajı örneklerle irdelenmektedir.

Yusuf Ayönü ve Umut Başat, “Selçuklu Dönemi Bizans Kaynaklarında Türkler ve Balkanlar” başlıklı makalelerinde Bizans kaynaklarında Türklerin nasıl değerlendirildiğini incelemektedir. Makalede Bizans kaynaklarına göre Peçenekler, Uzlar, Kumanlar (Kıpçaklar), Anadolu’dan gelen Türkler (Selçuklular) ele alınmaktadır.

Levent Kayapınar, “Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Balkanlara Yerleşen Türkler” başlıklı makalesinde Balkanlardaki Anadolu kökenli Türk yerleşimleriyle ilgili bilgi veren Anonim Mora Kroniği, Yorgios Pahimeris, Nikiforos Grigoras, Ioannis Kantakuzinos, Ioannis Kananos, Anonim Tokko Kroniği, Selanikli Simeon, Ioannis Anagnostis, Dukas, Laonikos Halkokondilis, Yorgios Sfrancis ve Mihail Kritovulos gibi son dönem Bizans ve Yazımcıâde Ali, Enverî, Oruç Bey gibi erken dönem Osmanlı kaynaklarını analiz etmektedir.

Eserin ikinci ana bölümü “Osmanlı Dönemi Tarih Kaynakları ve Tarihçileri” başlığı altında altı makaleden oluşmaktadır.

Ayşe Kayapınar, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Kaynaklarında Balkanlar” başlıklı makalesinde kronik türü eser vermiş olan Aşıkpaşazâde, Neşrî, Hadidî, Oruç Bey, Ruhî, İbn Kemal, Peçevî İbrahim Efendi, Hoca Saadeddin ve Selânikî gibi Osmanlı müverrihlerinin eserleriyle *Fetihnâme-i İnebahtı ve Modon*, *Fetihnâme-i Belgrad*, Mihaloğlu Ali Bey’in *Gazavatnâme’si* gibi türler ile tahrir defterleri, mühimme defterleri, şer’iyye sicilleri, Osmanlı kanunnâmeleri gibi Osmanlı tarihinin

temel kaynakları üzerinden 16. yüzyıl Osmanlı Balkanlarının şehir tarihi, göç ve iskan, idari, sosyal, demografik, kültürel, ekonomik ve askeri yapısının müslim ve gayr-i müslim nüfusu açısından ne kadar önemli olabileceğini incelemektedir. Bu kaynakların çeşitliliğini, veri zenginliğini, Müslüman ve gayrimüslimler hakkında verdikleri eşsiz malumat üzerinde durmaktadır.

Özgür Kolçak, “Osmanlı Macaristan’ı: Osmanlı Anlatı Kaynaklarında Macar İlleri (1526-1716)” başlıklı makalesinde 17. yüzyıla ait coğrafya ve tarih alanında kaleme alınmış Osmanlı kaynaklarından Macaristan özelinde Balkanların nasıl ele alındığını ve tanımlandığını değerlendirmektedir. Sipâhizâde Mehmed, Kâtip Çelebi, Gerardus Mercator ve Jodocus Hondius, Joan Blaeu, Hasan Esirî gibi telif ve çeviri Osmanlı coğrafya eserlerinde Macaristan anlatıldıktan sonra Tabib Ramazan, Kemalpaşazâde, Lütfi Paşa, Celalzâde Mustafa Efendi, Celalzâde Salih Çelebi, Matrakçı Nasuh, Seyyid Muradî, Feridun Ahmed Bey, Cafer İyanî, Talikizâde Mehmed Subhî, Talikizâde, Gâ’ibî, Tiryaki Hasan Paşa, Faizî, İbrahim Peçevî Efendi, Hasan Beyzade Ahmed, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Mühürdar Hasan Ağa, Evliya Çelebi, Hasan Esirî, Sırrı Mustafa Efendi, Hasan Ağazâde Hacı Abdullah Efendi, Abdullah b. İbrahim el-Üsküdarî, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nahîfî Mehmed Efendi, Mehmed Nergisî, Mühürdar Ali, Tımişvarlı Osman Ağa, İbrahim Naimeddin Efendi gibi yazarların eserlerinden Macaristan’a yapılan Osmanlı seferleri ile Osmanlı Macaristan’ı incelenmektedir.

Bahadır Bakkaloğlu, “Evliya Çelebi’nin Anlatımında Balkanlar: İlk Rumeli Seyahati” başlıklı makalede 17. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlara seyahat eden ve Balkanlardaki önemli şehirleri gezen Evliya Çelebi’nin yazdığı seyahatnamesindeki ağırlıklı olarak günümüz Bulgaristan’ında kalan topraklar üzerindeki anlatımından seyahatnamenin Balkan tarihi açısından önemini açıklamaktadır.

Özlem Başarır, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kaynaklarında Balkanlar” başlıklı makalesinde Ahmed Vâsıf Efendi ve Halil Nûrî Efendi başta olmak üzere vakanüvis tarihleri ve özel tarihler üzerinden 18. yüzyılda Osmanlı taşrasındaki değişimler, ayanlar ve Mora isyanı üzerinden Osmanlı Devleti’ndeki iktidar paylaşımını ve merkezileşme/ademi merkezileşme mücadelesini incelemiştir.

Mehmet Ali Beyhan, “Yakın Çağ Osmanlı Tarihi Kaynakları” başlıklı makalesinde 19. yüzyıl Osmanlı tarih kaynaklarını ele almaktadır. Makalede kaynaklar biyografik eserler (Mehmed Süreyya, Osmanzâde Ahmed Tâib, Rifat Ahmed, Mahmud

Kemal İnal, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, Rıfat, İzzet Mehmed, Davut, İbnül Emin Mahmud Kemâl), bibliyografik eserler (Bursalı Mehmed Tahir, Âyine-i Zürefâ, Franz Babinger), ansiklopedik lügatler (Ahmed Rıfat, Şemseddin Sami, Ali Cevad), vekayinâmeler ve özel tarihler (Enverî Sadullah, Edip, Ahmed Vasıf, Halil Nûrî, Ahmed Âsım, Şânîzâde Ataullah Mehmed, Mehmed Es'ad Efendi, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Lütfi, Abdurrahman Şeref, Taylesanizâde Hâfız Abdullah, Cabi, Mahmud Raif, Abdülhak Molla, Şirvanlı Fatih, Yayla İmamı, Soğanağa Camii İmamı Mehmed, Neticetü'l-Vekayi, Ahmed Cavid, Mustafa Kesbî), ruznâmeler, süreli yayınlar (gazeteler, salnameler) ve hatıratlar olarak tasnif edilmiş ve tanıtılmıştır.

Kasım Hızlı, "Balkan Tarihyazımında Tartışmalı Bir Mesele: Osmanlı Devleti'ni 93 Harbi'ne Kim Soktu" başlıklı makalesinde Osmanlı tarihinin en kritik gelişmelerinden biri olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına Osmanlı Devleti'nin girişiyle ilgili tarihyazımındaki tartışmaları değerlendirmektedir. Bu savaşla birlikte Balkanlardaki Osmanlı egemenliği büyük ölçüde sona ermiş ve Müslüman nüfusu soykırımvari katliam ve tehcirle maruz kalmıştır. Bu nedenle bu savaşa girişle ilgili sorumluluğun kime ait olduğu savaşın yaşandığı tarihten beri tartışılmaktadır. Tarih kaynakları ve tarihyazımındaki bu tartışmaları karşılaştırdıktan sonra dönemin tarih kaynaklarının da yardımıyla bu soruya bir açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Eserin üçüncü ve son bölümü, "Uluslaşma ve Ulus-Devlet Dönemi Tarih Kaynakları ve Tarihçileri" başlığını taşımaktadır ve bu başlık altında altı makaleye yer verilmiştir.

Ognjen Krešić, "Uzun 19. Yüzyıl Boyunca Sırbistan'da Tarih Kaynakları ve Tarihçiler" başlıklı makalesinde Sırbistan'daki milli tarihyazımının temsilcilerini, nereden ve kimlerden etkilendiklerini, aralarındaki rekabeti (özellikle mitlere dayanan tarihçilik ile belgelere dayanan tarihçilik arasındaki tartışmaları) irdelemektedir. Makalede ilk olarak Sırbistan'daki eğitim ve bilim kurumları ele alınmakta ve ardından 19. yüzyıl Sırp tarihçiliğine yön veren isimler ve eserleri (Jovan Rajić, Dimitrije Davidović, Vuk Stefanović Karadžić, Jovan Ristić, eleştirel tarihçiliğin ilk temsilcisi Ilarion Ruvarac, Ljubomir Kovačević, Panta Srećković, Čedomilj Mijatović, Dimitrije Ruvarac, Stojan Novaković, Mihailo Gavrilović, Ljubomir Kovačević, Stanoje Stanojević, Konstantin Jireček, Đorđe Nikolajević, Medo Pucić, Ljubomir Stojanović) kısaca ele alınmakta ve Sırp tarihçiliğindeki önemleri değerlendirilmektedir.

Sevba Abdula, “Sırlarda İktidar ve Tarih: 1990 Sonrası Tarihyazımı” başlıklı makalesinde Mehmet Hacısalihoğlu ve Neriman ErsoyHacısalihoğlu’nun kısaca değindikleri Sırp resmi tarih tezinin ortaya çıkışı ve gelişimini detaylı bir şekilde ele almakta ve Sırlarda resmi tarih tezi ve iktidar ilişkisinin 1990 sonrasında nasıl evrildiğini ortaya koymaktadır. Makalede 1990 sonrası tarihyazımı için kullanılan ilk kavram “Yeni Romantik ve Milliyetçi tarihyazımı” kavramıdır. Burada; Komünist tarihyazımından milliyetçi tarihyazımına geçiş, kurumlar, dergiler, tarihçiler ve konular değerlendirilmektedir. Miloşeviç’in iktidardan düşüşünden sonraki dönemi yazar “postmodern dönem” olarak tanımlamakta ve bu dönemdeki milliyetçi tarihyazımı ile sosyal tarihçilik arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Makalede ayrıca Sırp tarihyazımının sembolik değerlerdeki eserlerine ve bu eserlerdeki değerlendirilmelere yer verilmektedir.

Milena Petkova, “Uzun 19. Yüzyıl Bulgar Tarihyazımı ve Kaynakları” başlıklı makalesinde Bulgaristan’ın kuruluşundan önce başlayan tarihyazımı sürecinin 1878 sonrasında nasıl devam ettiğini, farklı tarihçilere ve eserlere yer vererek incelemektedir. Makalede ilk grup Bulgar tarihyazımı kaynakları olarak elyazmaları, vekayinameler özetle anlatılmakta, ardından sicil defterleri (kondikalar) değerlendirilmektedir. Makalenin devamında Vračalı Sofroni, Vasil Aprilov, Ivan Seliminski, Georgi Rakovski, Spiridon Palauzov, Petko Slaveykov, Lyuben Karavelov, Stedan Zahariev, Pandeli Kisimov, Marin Drinov, Konstantin Jireçek gibi Bulgar tarihyazımının öncü isimleri özetle tanıtılmaktadır. Ayrıca hatıratlar (Zahari Stoyanov, Stoyan Zaimov, Vasil Hadzhistoyanov Beron, Georgi Dimitrov) ele alınmaktadır.

Todor Popnedeleov, “Bulgaristan 20. yüzyılında Tarih Kaynakları, Tarihçiler ve Tarihçilik” başlıklı makalesinde Bulgar tarihyazımının 20. yüzyıldaki gelişimini ele almıştır.⁸ Popnedelov 20. yüzyıl Bulgar tarihçiliğini üç döneme ayırmaktadır. Bunlardan ilki Komünist darbeye (1944) kadar uzanan ilk dönem, ikincisi 1989’a kadar süren Komünist dönem ve üçüncüsü 1989’dan sonraki demokratikleşme sürecini kapsayan dönem. Popnedeleov özellikle ilk dönem üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmakta ve her dönemin kurumlarını, belli başlı tarihçilerini ve hangi konuların ne şekilde ele alındığını ortaya koymaktadır.

8 Sofya Üniversitesi öğretim üyesi olan Prof. Dr. Todor Popnedelov makaleyi bize teslim ettikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Yazdığı son makaleyi yayınlamak bu şekilde bu eserde bize nasip olmuştur.

Hana Younis ve Sedad Bešlija, “Bosna-Hersek Tarihi Çalışmaları Kaynakları (1790-1918)” başlıklı makalelerinde Bosna-Hersek tarihinin belli başlı kaynakları ve Boşnak milli tarih tezini ele almışlardır. Makalede önce 1790-1918 arası gelişmeler özetlenmekte, ardından dönemle ilgili birinci el kaynakların yer aldığı Bosna-Hersek arşivleri, Sırp Cumhuriyeti (Banja Luka) arşivleri, Tuzla, Neretva, Travnik arşivleri, Saraybosna Tarih Arşivi tanıtılmaktadır. Ayrıca tarih kaynakları olarak basın ve seyahatnamelere de yer verilmekte ve kaynak yayınlarına değinilmektedir.

Amir Duranovic, “Bosna-Hersek’in Modern Tarihyazımına Kısa Bir Bakış” başlıklı makalesinde Boşnak tarihyazımının 20. yüzyılda geçirdiği dönüşüm ve 21. yüzyılda bulunduğu konumu değerlendirmektedir. Makalede öncelikle Bosna-Hersek tarihyazımının oluşum süreci tartışılmaktadır. Ardından Charles P. Snow, Husnija Kamberoviç’in *Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike (Siyasetin Hizmetindeki Bosna-Hersek Tarihyazımı)* başlıklı eserini değerlendirmektedir. Makalenin devamında 1990’dan günümüze belli başlı tarihçiler ve eğilimler tartışılmaktadır.

Makaleler çerçevesinde ağırlıklı olarak her dönemin tarih kaynakları ve tarihçileri ele alınmakla birlikte, bazı makaleler söz konusu kaynaklarda Türk imajına veya bazı konuların ne şekilde ele alındığına da değinmektedir. Bu şekilde bu eserde yalnızca tarihçiler ve kaynaklarının tanıtımı yapılmamış, belli başlı konularla ilgili tarihyazımı eğilimlerinin de nasıl evrilerek değiştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eserde özellikle 19. yüzyıldan günümüze Arnavutluk, Karadağ, Makedonya, Romanya ve Yunanistan gibi ülkelerin modern tarihyazımları hakkında makalelere (başlangıçtaki planlamamızda yer almalarına rağmen yazar bulma sorunu veya bulduğumuz yazarların makalelerini teslimde gecikmeleri veya iptal etmeleri nedeniyle) yeterince yer verilememiştir. Bu nedenle bu eseri konuya bir giriş niteliğinde bir çalışma olarak kabul etmek gerekir. Konunun kapsamı elbette ki çok daha geniştir ve başka çalışmalara ihtiyaç devam etmektedir.

Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar,
Mustafa Hamdi Sayar, Abdulkadir Macit

Ocak 2024, İstanbul